

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

*Юрій Телеховський
(Київ)*

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ: ДЕЯКІ ФАКТИ ТА МІРКУВАННЯ ЩОДО ОБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ МИНУЛОГО

З часу здобуття незалежності і початку пошуків найбільш оптимальних шляхів державотворення і власного розвитку Україна у своїй зовнішньополітичній діяльності надає пріоритет європейському напрямку. Важливу роль в цьому контексті відіграє поглиблення двосторонніх зв'язків з європейськими країнами, в тому числі з Польщею, яке характеризується укладанням повномасштабних договорів про добросусідство та співробітництво, остаточним підтвердженням існуючих державних кордонів, створенням атмосфери взаємної довіри й поваги, розбудовою дружніх і партнерських взаємин у всіх сферах.

Аналіз сучасного позитивного розвитку відносин України з Польщею, з якою нашу країну пов'язують не лише компліментарні, але й трагічні епізоди спільної історії, вказує на те, що Польща сьогодні виступає для України потужним союзником та каталізатором, який інтенсифікує процес інтеграції нашої країни в європейське співтовариство. Значною мірою завдяки цьому українсько-польські відносини претендують на статус стратегічного партнерства. По суті, Варшава створює для нашої держави стратегічно важливі комунікації до об'єднаної Європи.

Враховуючи досвід минулого, Польща зацікавлена в існуванні незалежної України, яка є гарантом того, що польські східні кордони (а в близькій перспективі східний кордон Європейського Союзу) не перетворяться на зону невизначеності. В свою чергу Україна вбачає в цій дружній державі-сусідці найближчого центральноєвропейського партнера, союз з яким розглядається як регіональний фактор стабільності¹.

19 травня 1992 р. підписано Договір про добросусідство, дружні відносини та співробітництво між Україною та Республікою Польщею, а у травні 1997 р. Президенти обох держав Л.Кучма та О.Квасневський виступили зі спільною заявою «До порозуміння і єднання». Ці документи визначили

перспективи українсько-польського стратегічного партнерства у XXI ст. Підтвердження цьому ми знаходимо у постійно зростаючих, регулярних контактах державних діячів, представників урядових, бізнесових та інших кіл наших країн.

Та все ж, у порівнянні з досить високим рівнем розвитку міждержавного спілкування, взаємини між громадянами України і Польщі, зокрема, на культурно-побутовому рівні, залишаються ще обмеженими. Однією з причин цього є те, що у певної частини польського суспільства існують негативні настрої щодо нашої країни, породжені, зокрема, стійкими історичними стереотипами.

Хоч певна частина польської політичної та інтелектуальної еліти вважає, що українці, як і поляки, є передусім європейцями, іноді буває, що під час всіяких диспутів дехто з їх учасників з польського боку стверджує ніби цивілізаційний злам між Заходом і Сходом проходить по р. Буг, а нинішні Україна і Білорусь в ментальному плані — не Європа, а Євразія².

Проте, нові геополітичні реалії та цілком конкретні національні інтереси України і Польщі вимагають якнайшвидшого подолання небажаних впливів на сучасну суспільну свідомість негативних моментів спільного історичного минулого. Тому, як зазначив Президент України Л.Кучма у передмові до 1-го тому спільного українсько-польського видання «Польща та Україна у тридцятих — сорокових роках XX століття», необхідні нові реальні кроки, зокрема і з боку вчених-істориків, «до остаточного звільнення від тягаря минулого, від пов'язаних з ним ідеологічних нашарувань та психологічних стереотипів»³.

До таких негативних моментів слід віднести й окремі насильницькі акції українського націоналістичного підпілля стосовно польського населення під час Другої світової війни. Однак, об'єктивний погляд на проблему взаємин українців і поляків у ті роки повинен передбачати всебічний її розгляд.

Зважаючи на те, що згадані події ще й досі привертають увагу певної частини громадян, зокрема політиків, науковців, журналістів, оприлюднення нових або маловідомих архівних документів того періоду дасть змогу шляхом неупередженої оцінки фактів зрозуміти всі складнощі взаємостосунків між українськими націоналістами і поляками. Йдеться і про можливість з'ясувати такий маловивчений аспект, як пошуки ними основи для взаємопорозуміння і намагання дійти згоди.

Зазначимо, що великий масив документів практично про всі аспекти діяльності ОУН і УПА на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни зберігається у Державному архіві Служби безпеки України. Серед багатьох документальних даних безперечно наукову цінність має узагальнююча інформація, що міститься в доповідній записці «Про контакти між польськими та українськими націоналістичними формуваннями» від 5 червня 1946 р., що була підготовлена керівництвом НКВС УРСР⁴. У до-

кументі наводяться дані про контакти та спільні дії представників АК (Армія Крайова) і ОУН. Розглянемо і прокоментуємо кожен з фактів в її послідовності, в якій вони викладені в доповідній.

У травні 1945 р. у звільненому від німців містечку Ржичане неподалік Праги було знайдено копію листа польською мовою з позначкою «м. Львів 7 січня 1945 року на адресу делегата УПА Віктора». В цьому листі заступник коменданта АК «Богуміл» писав: «Надзвичайно радий Вашому листу. Питання, про яке Ви пишете, становить великий інтерес як для Вас, так і для нас. Пошук української угоди є невідкладною справою на сьогодні й завтра для майбутнього наших двох народів. Не будемо дивитись на наші та Ваші помилки, нехай вони не озлоблюють нас, а повчають.

Наша ситуація однакова, ми мали і маємо спільних ворогів. Як нас, так і Вас однаково били колись, б'ють і зараз. Німеччина і Росія — споконвічні вороги Польщі й України. І сьогодні, коли обидві ці могутні сили ведуть між собою боротьбу, ми замість того, щоб радіти, аби хоч би затамувавши подих відсиділись, ведемо війну. Наша доля, наші дії, життя наше — нерозривні. Звідси, доля наша — тільки згода. Крім цього, скажу, що Англія і Америка, попри результати конференції (Ялтинської. — *Авт.*) повністю на нашому боці... Кров, пролита разом від більшовицької кулі Ваших і наших партизанів — солдат на нашій древній, разом освоєній землі, сьогодні закликає нас завершити справу (тобто відмовитись від протистояння АК і УПА. — *Авт.*)».

Попереднє листування нам невідомо, але, судячи із відповіді, в ньому було поставлено питання пошуку підґрунтя для припинення боротьби між військовими частинами АК і ОУН та спільного виступу проти радянської влади, яка щойно повернулася на західноукраїнські землі.

Зрозуміло, що пошук шляхів до порозуміння між поляками та українцями певною мірою спричинила ситуація, яка склалася наприкінці 1944 — на початку 1945 рр. на західноукраїнських землях, коли переможна хода радянських військ не залишила жодного сумніву щодо розгрому гітлерівської Німеччини, а значить — відновлення радянської влади на всіх територіях України.

Про те, що представники досить високих рангів з обох боків намагалися знайти шляхи до примирення, свідчить інший факт. У жовтні 1945 р. у с. Великий Кут Рівненського району Тернопільської області відбулася зустріч представника АК генерала Сальського з «Енеєм» (Петром Олійником) — керівником Південної групи УПА, яка діяла в той час на півдні Рівненської та півночі Тернопільської областей. Як пізніше з'ясувалося, метою зустрічі були переговори щодо спільної боротьби ОУН і АК з радянською владою. Дійти остаточної згоди тоді не вдалось, але таке спілкування свідчить про бажання керівників ОУН закласти підвалини співробітництва з польським підпіллям.

У цьому плані становить інтерес лист С.Бандери, який мешкав тоді у Західній Німеччині, до своїх однодумців на території західних областей УРСР, зокрема Р.Шухевича — тодішнього керівника українського націоналістичного підпілля, з інформацією про стан справ у стосунках націоналістичного підпілля поляків та українців.

У листі дописувач розкрив загальне становище української еміграції в зоні окупації союзників, взаємовідносини українських та польських націоналістів і перспективи подальшої співпраці проводу ОУН з керівниками польського націоналістичного підпілля. Зокрема, зазначалося: «Всюди розширюється братерство між українцями і союзниками. Це має сильний політичний вплив і дає для загальної справи хорошу репутацію. Ось зараз поляки висувають свою концепцію загального союзу держав між Балтикою, Чорним та Адріатичним морями (без народів Кавказу і далі на Схід). Це їх контрольна крамниця. Як раз тепер поляки виступили з пропозиціями домовитися з нами... ініціатива іде від кіл Андерса.

Ми будемо стояти на тих позиціях, що і в минулих переговорах. Все-таки необхідно домовитися з ними. Труднощі будуть ті самі, що і раніше — на базі спірних територій. Можливо було б замість етнографічного принципу прийняти форму вільного самовизначення з пропозиціями щодо здійснення деякого переселення, яке зобов'язані будуть провести окупаційні держави. У деяких наших людей є побоювання, що це мало б поганий відгук серед українців.

По-моєму така формула по суті нічого не міняє, оскільки наша територія самовизначається до України. А такою постановою цього питання ми ставимо поляків у ситуацію, при якій їм важко буде заперечувати такий принцип. Необхідно зазначити, що із розмов з поляками дещо вийде, вони бажають мати з краю (західноукраїнські землі. — *Авт.*) підтвердження про врегулювання можливостей УПА і АК. Відносно загальної політичної ситуації ще важко сказати, до чого вона приведе. Єдине ясно, що тепер наявний політично-дипломативний конфлікт СРСР, з одного боку, і союзниками, з іншого. Союзники уявляють собі справу так, що час діє на користь більшовиків, вимагають рішучою постановою питання змусити більшовиків відступити на лінію кордону 1939 року. Настирлива позиція більшовиків може призвести до війни».

Як бачимо, в українському націоналістичному підпіллі чітко простежується ідея примирення всіх учасників організованої збройної боротьби проти радянської влади. Ця ідея втілювалася по-різному — все залежало від конкретних ситуацій та обставин. Наведемо ще кілька фактів із згаданої доповідної.

27 листопада 1945 р. у с. Гориславичі зупинилась на перепочинок група оунівців, провідниками котрої були українець і поляк. У бесіді з мешканцями села один з них розповів: «Членам ОУН і АК відомий наказ С.Бан-

дери про об'єднання з польською АК і продовження боротьби проти радянської влади, однак ОУН не довіряє польській стороні, вважаючи їх своїми ворогами».

Заарештований радянськими органами держбезпеки керівник політичної референтури Борщівського районного проводу ОУН «Бий» (В.Шморгун) на допиті 20 березня 1946 р. свідчив: «Наприкінці 1945 р. серед членів організації була розповсюджена інформація закордонного бюро Центрального Проводу ОУН про те, що влітку того ж року мали місце переговори ватажків українського та польського націоналістичного підпілля. Представником від ОУН був В.Мудрий, який виступав від імені УГВР (Українська головна визвольна рада), яка виникла влітку 1944 р. з метою об'єднання всього українського націоналістичного елемента.

Представники АК і ОУН домовилися про припинення боротьби між собою і об'єднання своїх сил для збройної боротьби проти радянської влади і ПКНВ (Польського Комітету Національного визволення). На цих переговорах залишилося не вирішеним питання території та майбутніх кордонів самостійної України. ОУН і АК зобов'язалися також активно протидіяти переселенню поляків з українських земель і українців з польських. Цим досягалась мета використати відповідним чином населення як базу постачання людськими, продовольчими та іншими ресурсами для забезпечення потреб підпілля».

У жовтні 1945 р. у Чортківському районі група поляків, об'єднавшись із боївкою ОУН під керівництвом «Голуба», здійснила напад з використанням вогнепальної зброї на с. Шидлівці і пограбувала сільський кооператив.

Заарештований поляк І.С.Хігер на допиті розповів, що він повернувся до батьківського дому в село Залісся після демобілізації з польської армії з наміром забрати свою родину й виїхати по каналу переселення відповідно до угоди між УРСР та ПКНВ від 9 вересня 1944 р. Однак, в результаті спілкування з керівником військової референтури районного Проводу ОУН «Смерекою» відмовився від цього наміру і, на пропозицію останнього, обладнав у своїй домівці схрон для оунівців.

Крім наведених фактів, у доповідній записці зазначалося також, що виявлено багато випадків, коли націоналістично налаштовані поляки з числа місцевих жителів контактували з керівниками підпілля ОУН і УПА, забезпечували оунівців харчами та одягом, активно допомагали уникати переслідування з боку радянських військових підрозділів та спецчастин.

Виходячи з аналізу архівного документа, можна стверджувати, що контакти між представниками польського та українського націоналістичного підпілля були на рівні як керівного складу, так і рядових його членів. У них було обопільне бажання припинити боротьбу між собою й укласти угоду про співробітництво для озброєного опору відновленню радянської влади на західноукраїнських землях.

Аналогічну тенденцію можна відстежити й за іншими документами того часу. Так, у «Звіті командира УПА про спільну українсько-польську акцію проти загонів НКВС і ВП (Військо Польське) 27–28 травня 1946 р.» йдеться про численні контакти деяких керівників відділів УПА та ВІН («Воля і Незалежність» — одне з кількох формувань, що склали польське націоналістичне підпілля), які діяли на Закерзонні. Головною метою їх було вироблення спільних заходів для нападу на м. Грубешів.

У спогадах одного з учасників тогочасних подій читаємо: «УПА протягом 1945–1946 рр. отримала від польських передових людей, від груп польської громадськості численні листи, в яких вони одностайно заявляли за співпрацю з українським народом. Протягом літа, осені і початку зими 1945 р. ми мали багато доказів, що польське суспільство у більшості змінило своє ставлення до українського населення на більш позитивне».

Однак, через невирішеність територіального питання та невизначеність кордонів майбутніх незалежних Польщі та України, всеохоплюючої угоди, обов'язкової для виконання всіма учасниками націоналістичного підпілля, досягти тоді так і не вдалося. Водночас необхідно відзначити, що «дипломатія» низів, тобто пересічних українців і поляків допомагала встановленню порозуміння між ними, щоправда на основі спільного протистояння радянській владі.

Отже, бажання мирних стосунків навіть у найбільш складні періоди історії було притаманне не лише нашим народам в цілому, але й учасникам підпільно-повстанського руху з обох боків. Це був цілком реальний фактор, трактування якого по-іншому було б запереченням історичної правди.

Примітки

¹ Див.: Україна: утвердження незалежної держави. (1991–2001). — К., 2001. — С. 605.

² Див.: Підлуцький О. Польща створила спеціальний фонд для допомоги східним сусідам // День. — 1998. — 8 червня.

³ Польща та Україна у тридцятих — сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. — Т. 1. Польське підпілля 1939–1941. Львів–Коломия–Стрий–Золочів. — Варшава–Київ, 1998. — С. 14.

⁴ Державний архів Служби безпеки України. — Ф. 16. — Оп. 7. — Спр. 4. — Т. 13. — Арк. 13–37.